

Методий“ (вж. Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи. Т. I. С., 1910, № 193. с. 129—130, № 420, с. 431). Ръкопис № 420 той донесъл от Москва, дето го получил по време на своето първо отиване там: „Сие писание начртах своєю рукою Михаил митрополит бански [= кюстендилски], кратовски и шипски в царствующем граде Москви при благоверном цари Алексей в лет 7161 (= 1651).“

КНИЖОВНИКЪТ ТОДОР ВРАЧАНСКИ НЕ Е ТЕОФАН РИЛСКИ

Б. Ангелов

Всичко по-съществено за дейността на двамата български книжовници от втората половина на XVIII в. — поп Тодор Врачански и Теофан Рилски — изнесох в своята книга „Съвременници на Паисий“ (ч. II, С., 1969). Там посочих познатите ми техни ръкописи (отделно за поп Тодор и за Теофан Рилски), говоря за общи черти в заниманията им, за връзки между тях, за лично познатство и влияние. Това схващане не споделя др. Васил Харизанов, както се вижда от статията му „Тодор Врачански — Теофан Рилски“, отпечатана във в. „Отечествен зов“ (Враца, 1972, бр. 81, с. 11). Изхождайки от факти, дадени в моята книга, авторът заключава: „Следователно от казаното дотук е видно, че поп Тодор Врачански и Теофан Рилски са едно и също лице.“ Основание за това му дава една приписка в ръкопис от 1772 г. (намиращ се в Окръжния музей — Враца, № 51/1969): „Поп Теодор от град Враца. Потом Теофан, манастир Рилски, в лето 1772.“ Харизанов коментира: „Тази приписка и написаният текст след това ни позволяват да смятаме, че поп Тодор Врачански около 1772 г. е станал Теофан Рилски, т. е. от свещеническият е преминал в монашеския.“ Ипо-нататък: „Това наше твърдение се доказва с приписката. . . в дамаскин — сборник от слова от 1789 г.: „Исписах сию книгу у град Враца 1789 поп Тодор ермонах непотребни.“ Трето негово съображение, но не и исторически факт, е мисълта, че до 1772 г. поп Тодор пише под това си име, а след 1772 г. пише под име Теофан. По думите на Харизанов „не може да се приеме твърдението, че Теофан Рилски е ученик на поп Тодор Врачански. Не може две лица да имат такъв еднакъв почерк, който дори по калиграфски път потвърждава единство.“

Такива съображения изнася авторът в подкрепа на тезата си. Аз не я споделям не затова, защото е в разрез с мое изказано схващане, а защото не е убедителна, защото е теза изкуствена, предварително поставена и после са дирени факти, които биха я подкрепили. Ако др. Харизанов беше изнесъл поне един нов факт, пряко свързан с поп Тодор и Теофан, въз основа на който би могло да се говори, че в случая става дума за един и същ книжовник, аз безусловно ще коригирам схващането си. Но такова нещо в статията му няма. По силата на това аз оставам на своето предишно разбиране. И понеже в книгата може би не е развита достатъчно убедително моята мисъл, което именно е дало основание на др. Харизанов да изкаже друго мнение, считам за необходимо тук да дам някои допълнителни съображения, изградени предимно въз основа на познатите факти, като изнеса и някои нови факти. Това правя преди всичко с оглед за изясняване на един важен въпрос из книжовното развитие на нашия народ през XVIII в. и главно с оглед на подетата инициатива за написване история на град Враца. Отговорът ми ще бъде конспективно даден в следните точки:

1. За приписката от 1772 г.: „Попъ Теодоръ от градъ Враца: Потомъ Теофанъ манастиръ рилски: въ лето 1772“, която значи: „Поп Тодор от град Враца [писа]. После [писа] Теофан [от] манастир Рилски, в лето 1772.“ Според Харизанов във въпросната приписка нямаме означаване на едно и също действие — писане на книга, извършено от две различни лица — поп Тодор и Теофан, а имаме означаване две имена на едно и също лице: поп Теодор. . . потом Теофан. В църковния живот наистина практика е, когато човек става монах, да променя своето светско име. Въпросната приписка обаче не е свър-

зана с такъв случай, тя чисто и просто ни известява, че извънредно големият ръкопис (около 650 листа голям формат) е дело на двама книжовници, които изобщо се подпомагат в книжовната си работа — отначало пише поп Тодор, а след това (потомъ) пише Теофан, монах от Рилския манастир. И тъкмо затова двамата книжовници дават пояснение кой откъде е: попъ Теодоръ от Враца. Потомъ Теофанъ [от] манастиръ рилски“. Разграничението е дадено.

2. Но ако това не е достатъчно, нека погледнем на самия ръкопис. За него в книгата си пределно ясно съм казал: „Има три отделни пагинации (за тях изобщо Харизанов не споменава). Липсват листове в началото, вътре и в края. Работен е от поп Тодор и неговия ревнистен последовател Теофан Рилски. . . По-точно казано, Теофан участва в преписването на втората и третата част на книгата — неговото писмо е малко по-едро в сравнение с другото, също и мастилото е по-черно“ (с. 92). Др. Харизанов не е обърнал внимание на този пасаж, а той е важен при разглеждането на въпроса за авторство на ръкописа. При повторното ми отиване във Враца (юли 1972 г.) отново прегледах ръкописа с оглед схващането на Харизанов, с когото разговаряхме по въпроса. Това разглеждане не промени предишната ми оценка, напротив — укрепи я не само относно различieto на писмото на двамата книжовници, макар приликата да е голяма. До лист 560 е първият ръкопис, дело на поп Тодор. На този лист на долното поле има неизцяло запазена приписка: „Теофан рилски непотребни ни богу, ни човеком“, както той често пише за себе си. В едн а г а след това започва вторият ръкопис, с нова пагинация, за съжаление с изгубен лист първи, дето вероятно е имало някаква бележка съобразно с практиката на епохата. И така книгата е комплектувана от три различни ръкописа, всеки със своя пагинация, а после са събрани в едно книжно тяло. Така погледната, става по-ясен смисълът на приписката в ръкописа от 1772 г. и особено на думата по томъ . Гореприведената приписка вероятно означава, че тук свършва ръкописът на поп Тодор, че оттук нататък започва ръкопис на Теофан Рилски. При такова положение трябва да приемем, че приписката е нанесена след комплектуването на трите ръкописа. Но тук по-важно е друго — книжовникът Теофан сам се назовава Т е о ф а н р и л с к и , не казва, че някога бил поп и че се е наричал Теодор. Защо на едно място книжовникът, ако е едно и също лице, ще се назове Теофан, а на друго място ще отбележи и двете си имена — поп Теодор, после Теофан? Тук има нещо по-важно — на л. 560 се легитимира под име Теофан, а чак на л. 42 от втората пагинация се представя с двете си имена!

3. Познати са случаи на преименования на духовни лица, обаче означаването на новото име не се дава така, както счита Харизанов. Само един пример — много активният български книжовник от XVI в. Висарион Дебърски в свой ръкопис от 1551 г. изрично отбелязва за себе си: „Исписа сию божественую книгу убогии в иноцех и богати в гресех йеромонах Висарион и преименовани и Варлаам.“ Един пример за означаване на общо книжовно дело — в ръкопис от 1516 г. е казано ясно: „Поче монах Висарион и доврши монах Венедикт.

4. Др. Харизанов цитира думите на поп Тодор от 1789 г.: „Исписах сию книгу у град Враца 1789 поп Теодор ермонах непотребни“, но ги тълкува неточно, като взема под внимание само думата е р м о н а х , а изпуска, че преди това сам книжовникът се е наричал „п о п Т е о д о р “ . А нали поп Тодор „около 1772 г. е станал Теофан Рилски“? — Харизанов смесва две неща. Като излиза от факта, че по-късно, по едни или други житейски обстоятелства поп Тодор наистина е станал йеромонах, той (Харизанов) взема този духовен сан и го преплита с името на Теофан. По-правилно е да смятаме, че „поп Теодор ермонах“ е станал монах н е з а в и с и м о от съществуването на монах Теофан, негов ученик и последовател.

5. Книги на поп Тодор с това негово име има и след 1772 г. — например от 1775, 1789 г., а не само до 1772 г., както пише Харизанов. А това е важен факт, който не трябва така леко да се отминава.

6. Освен общия ръкопис от 1772 г. не е известна друга книга на Теофан, писана преди 1775 г., но такава продукция той безусловно ще е имал. Естествена предпоставка за това е, че Теофан е сътрудник на поп Тодор. Освен това за някои от ръкописите му няма вест кога са работени.

7. Книжовната дейност на поп Тодор протича предимно във Враца (по сегашни вест), а Теофан Рилски пише книги на няколко места — Враца, Пазарджик, Белово и др. Това е съвсем естествено за него — като рилски монах той трябва да пътува из страната, а поп Тодор е свързан със своята енория във Враца.

8. Още през 1775 г. поп Тодор се оплаква: „прежде пишех без очила, беше лесно, а сега не могу, но със очила писую и много ми е труд“. Това подсказва, че книжовната му дейност след тази година ще да е намаляла. Най-късно датирана негова книга е позната от 1789 г., сиреч 15 години след оплакването му. Най-късна вест за книга на Теофан (по сегашни данни) е от 1791 г. При това положение — здравно състояние и напреднала възраст — ако всичко, което Теофан е написал и което съвсем не е малко, отдадем на поп Тодор, п р и т у р е н о към неговото засвидетелствувано книжовно наследство, получава се една о г р о м н а к н и ж о в н а п р о д у к ц и я, за която основателно може да се съмняваме, че е по силите на един човек, колкото той и да е трудолюбив и любознателен.

9. Поп Тодор е продал няколко книги, писани от Теофан Рилски (например през 1790, 1800 г.), което подсказва, че той е търсен като известен книжовник, който може да задоволи искане за даден ръкопис, макар и като посредник.

10. Всички, които говорят за поп Тодор, го наричат п о п Т о д о р, а не йеромонах Теофан. Така е преди и след 1772 г., която Харизанов приема за пределна в това отношение (приписки от 1790, 1800 г.).

11. Казах, приликата между почерците на двамата книжовници е голяма, което може да въведе в заблуждение изследователя. И все пак се забелязва известна разлика в техните ръкописи: поп Тодор пише по-сгъстено, с по-ситни букви, с по-малък интервал между думите и редовете; у Теофан писмото е по-едро, по-рехаво, има повече въздух по страниците. Близостта в почерците винаги е налице, когато говорим за определена книжовна школа. Такива примери има немалко с наши ръкописи, например ръкописи на Етрополската книжовна школа, на Аджарската школа и др. В случая с основание може да говорим за Врачанска книжовна школа, главен представител на която е поп Тодор Врачански.

12. Още един пример за почерка, подкрепящ мисълта за Врачанска книжовна школа. Във Враца все по времето на поп Тодор, през втората половина на XVIII в., работи още един труженик на перото — поп Йоан. Засега той е познат само с ръкопис от 1788 г. Неговият почерк също показва прилика с почерка на поп Тодор, макар не толкова много, както е приликата между почерка на поп Тодор и Теофан Рилски.

13. Разбира се, поради голямата прилика между почерците възможно е някои от ръкописите, по които няма изрична бележка от кого са писани, да бъдат погрешно отдадени на единия или на другия книжовник. Но за общото развитие на нашата книжнина това няма особено значение, по-важно е фактите да бъдат известни, да бъдат използвани.